

Još uvijek žive „putne sitnice” Antuna Nemčića

(U povodu 130-godišnjice smrti)

»Kao autsajder, potekao iz provincije jedne provincijalne književnosti, Antun Nemčić je u svojim malobrojnim književnim pokušajima uspio ostvariti specifičnu umjetničku vrijednost, pa čak i izvjesnu izvornost...«

Branimir Donat

(Iz predgovora djelima A. Nemčića u ediciji »Pet stoljeća hrvatske književnosti«)

Među prvim, najpoznatijim imenima hrvatskih pisaca iz razdoblja ilirizma, obično se spominje i ime Antuna Nemčića (plemički pridjevnik: Gostovinski). Iako je pisao svega desetak godina, a umro u najboljim godinama života, u 37-oj godini, djela koja je ostavio (poezija, zatim, nezavršena dulja proza »Udes ljudski« te komedija »Kvas bez kruha«), među njima naročito putopis »Putositnice«, osigurala su mu — unatoč znatnim nedostacima i nedovršenosti — mjesto među najboljim piscima toga razdoblja. Prof. Antun Barac svrstao ga je, po vrijednosti i značenju, odmah iza Ivana Mažuranića, Stanka Vraza i Petra Preradovića, posvetivši mu u svojoj »Književnosti ilirizma« (Zagreb, 1954.) čitavih osam stranica. Neki suvremeni književnici i kritičari nalaze i danas još, usprkos mnogim proteklim desetljećima, u Nemčićevim djelima žive i vrijedne elemente. Tako je, po mišljenju Slavka Batušića, koji je o Nemčiću pisao 1925. godine, ovaj davni putnik umio pisati o svojim putovanjima »mnogo interesantnije i svježije i ličnije, no što to danas čini ogromna većina naših putopisnih profesionalaca i amatera«. Neke stranice Nemčićevih putnih »sitnica« ubrajaju se s pravom u najbolju prozu preporodnog razdoblja, te još i danas predstavljaju »lekturu koja se s nasladom čita«, kako to reče Milan Selaković u jednom novinskom članku o Nemčiću. U ediciji »Pet stoljeća hrvatske književnosti« (zajednički pothvat izdavačkih kuća »Matica hrvatska« i »Zora«) ovaj je pisac predstavljen zasebnom knjigom (knj. 34, 1965.).

Život Nemčićev (14. siječnja 1813 — 5. rujna 1849) protekao je, uglavnom, mirno i sređeno u nekoliko tihih mjesta i gradića Hrvatskog

zagorja, Podravine i Moslavine. Rođen je, igrom slučaja, u Mađarskoj, u mjestu Edde, gdje mu se majka zatekla u pohodima rodbini. Kako mu je otac bio najprije kotarski sudac u Ludbregu, a zatim gradski vijećnik u Koprivnici, mali Antun proveo je u tim mjestima djetinjstvo. Gimnaziju je polazio i završio u Varaždinu, a u Zagrebu studirao pravo. Iako je potjecao iz imućnije obitelji, za vrijeme studija morao se uzdržavati sâm, i to s razloga što se — nakon majčine smrti — poremetiše njegovi odnosi s ocem. Službovao je kao pristav, sudac i bilježnik u Križevcima, zatim u Osekovu (Moslavina), Koprivnici, Ludbregu, Novom Marofu. Povijesne i burne 1848. godine bio je izabran za zastupnika u Hrvatskom saboru. »U okviru ovog curriculum vitae« — ističe B. Donat — »nije bilo značajnih vanjskih događaja. Godine 1843. putovao je po sjevernoj Italiji, a 1847. po Slavoniji, Srijemu i Srbiji. Ovom skromnom spisku životnih 'avantura' mogli bismo dodati i nekoliko nesretnih ljubavi...«. Umro je od kolere, razboljevši se za vrijeme službenog puta po Podravini, kao »uredni bilježnik« križevačke županije.

No, unatoč ovom provincijsko-činovničkom obilježju i načinu svoga života, Nemčić je po naravi svojoj bio pravi, rođeni svjetski putnik. Od najranijeg djetinjstva nosio je u sebi snažnu želju za putovanjima, prostranstvima i vidicima, o čemu zanosno govori u »Putositnicama«: »Već u djetinjstvu svome prebrodih duhom oceane, dušom svijet obgrlih. Koliko puta sam zavidio lastam kad se u jesensko doba u milije krajeve seljahu... Ah, i oblaci koji su nad mojim vidokrugom dalje letjeli pobuđivali su u meni podobna čuvstva.« Na putovanju opisanom u »Putositnicama«, potrošio je bez žaljenja svu svoju »numizmatičku zbirku«, tj. novčanu uštedu koju je dugo skupljao, ali kući nije donio ništa — osim uspomena! »Pa ipak, ja sam i ovim dobitkom zadovoljan«, zaključuje duhovito nakon povratka. Novčani problemi jedino su ga i mogli spriječiti da ne pođe na ovo ili ono novo putovanje. Jer, bio je samo sitni plemić, posjednik i činovnik, te je morao osjetiti moć novca u tadašnjem kapitalističko-feudalnom društvu. O tome nam govori s velikom ironijom i u »Putositnicama«: »Da, da! Čovjek je krasan i slavan stvor. On može sve proizvesti, sve vidjeti, sve slušati i osjećati. On je slobodan, mo-

že od jednog pola do drugoga hodati — ali jao! Bez žutoga onog mamona ništa ne može!»

S takvim putnikom možemo zaista sa zanimanjem poći na put i danas, poslije stotinu trideset i nešto više godina. A on će nas, na stranicama svog putopisa, rado prihvatiti i ubrzo nas osvojiti svojom duhovitošću, nenametljivošću i skromnošću. Doista, skromnost je jedna od glavnih crta Nemčića kao čovjeka i kao pisca. Tako o svojim »Putositnicama« on sâm vrlo kritički kaže: »Da se naša književnost onako zeleni kao na primjer njemačka, to bih ja ovo djelo ili posve vječnim tminam povjerio bio, ili ga izručio možebit kojom zgodnom prilikom prijateljskom krugu znanaca«.

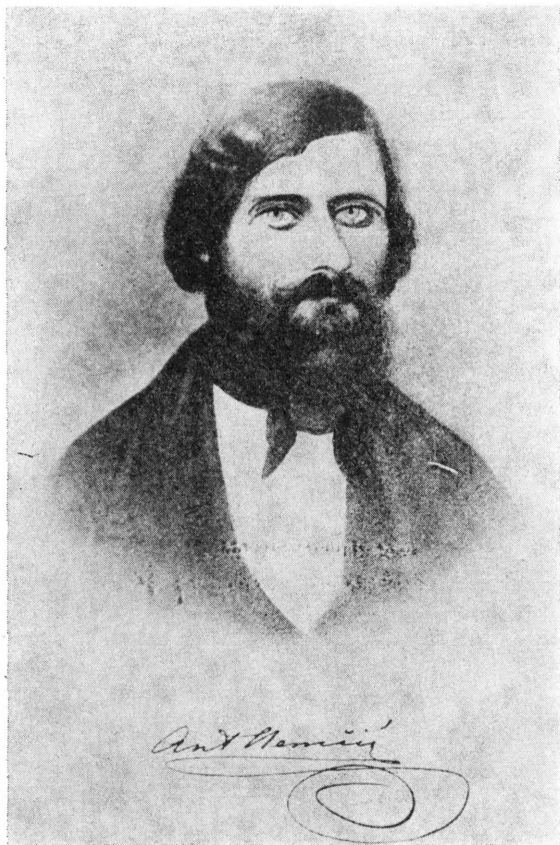
»Putositnice« su ne samo najbolje, već i najopsežnije Nemčićevo djelo. Pisao ih je u »poznoj jeseni« 1844., većim dijelom u idiličnoj tišini svoga vinograda u Starom Gradu nedaleko od Koprivnice, gdje mu je otac ostavio kuću i nešto plodne zemlje. Ovdje, na pitomim i blagim obroncama Bilogore, u jednoj od starih klijeti razbacanih po brežuljcima, Nemčić je rado i često boravio, vraćajući ovamo i iz drugih mjesta službovanja. Sklon povučenosti i mirnom životu, osjećajan, ali i zakopčan, on u svojoj »villegiaturi«, tj. klijeti i vinogradu, nalazi upravo idealnu priliku za čitanje, pisanje, razmišljanje te razgovore i dopisivanje s prijateljima (Mirko Bogović, Tomo Blažek i dr.). Podsjetimo se da je u tom istom ambijentu, samo nešto poslije, nastao i besmrtni ciklus kajkavskih pjesama »Z mojih bregov« Frana Galovića, koji je — prema njegovom vlastitom priznanju — pjevao ovdje vrlo lako: samo gledaš — i pjesma je u džepu! Za Nemčića, također, bijaše ovo najpovoljnija sredina i atmosfera za obnavljanje i bilježenje dojmova s velikog putovanja u Veneciju, na kojem je proveo blizu dva mjeseca (ožujak i travanj 1843.) i koje nam je zauvijek ovjekovječio u svojim »Putositnicama«.

Nemčićevi putni zapisi — u kojima je mnogo bolji i za nas zanimljiviji prvi dio, tj. opis puta od Ludbrega do Trsta — odvođe nas u ono davno doba kada u našim krajevima još nije bilo željeznica: prva željeznička pruga u Hrvatskoj počela se graditi tek desetak godina kasnije, 1854., od Zidanog Mosta prema Sisku. Putovalo se polagano, po nekoliko kilometara na sat, u tijesnoj putničko-poštanskoj kočiji s konjskom zapregom, tzv. diližansi. Putnici su morali računati i na razne uzbudljive i opasne susrete, zbog čega su često bili naoružani, a strahovali su uz to i od vremenskih nepogoda. Tako je, primjerice, Nemčićevo putovanje od Zagreba do Rijeke trajalo čitavih šest dana! Doduše, tome je bio kriv i snijeg koji je zaustavio diližansu našeg putnika negdje u Gorskom kotaru, no i u normalnim prilikama bila su za tu udaljenost potrebna puna tri dana. A u Veneciju, glavni cilj svoga putovanja, Nemčić će stići tek nakon 13 dana: od 28. veljače, kada je pošao iz Ludbrega, do 12. ožujka. Stoga nije nimalo čudno što se on u Italiji, vozeći se prvi put željeznicom, divi »strelovitom letu« ovog novog prometnog sredstva, iako se ni tadašnja »gvozdenica« (ta-

ko Nemčić naziva željeznicu) nije još mogla pohvaliti nekim većim brzinama. Na osnovu svega toga shvatljiv nam je i piščev zaključak: »Tko želi čovjeka posve dobro spoznati, taj neka s njim putuje u tijesnih karucah.«

Na takvom putovanju kolima putnik je možda najdublje mogao (i morao) »doživjeti« — cestu. Po njoj su se satima i danima kotrljali kotači njegovih »karuca«, registrirajući svaki kamen i svaku udubinu. I Nemčić posvećuje ovoj temi mnogo pažnje i prostora, pokazujući pri tome talent živog, slikovitog i humorističkog slikanja. Evo kako je, npr., opisao svoj »doživljaj« ceste negdje između Rasinja i Križevaca: »Kad se čovjek ovuda vozi, mora zube čvrsto stisnuti i jezik u grkljan povući, ako inače ne želi bez jezika ostati. A ruka ma — ne zna bi li si trbuh držao, da mu crijeva ne popucaju, ili za karuce — da ne ispadne.« Takva je, uglavnom, bila cesta kojom su se Nemčićeve putna kola kotrljala na prvom dijelu puta, onom od Ludbrega — preko Rasinja, Križevaca, Vrbovca i Božnjakovine — do Zagreba. Dalje će našeg putnika pratiti bolja cesta, naročito od Karlovca do Rijeke (poznata Lujzinska cesta, izgrađena za vrijeme Napoleonove vladavine u našim krajevima), ali sada će se javiti druga velika neprikljka, koja je putovanje učinila ne samo neugodnim nego ga zamalo i sasvim onemogućila: snijeg i sniježna mećava. Iako bijaše već početak ožujka, Nemčić se zbog velikih sniježnih nanosa i jake bure morao zaustaviti čak nekoliko dana u jednom selu Gorskog kotara, zajedno s brojnim putnicima i kirijašima teretnih kola. U toj planinskoj zimskoj atmosferi pojaviti će se u putnicima, pa tako i u Nemčiću, još i strah od — medvjeda! On to sasvim otvoreno i iskreno priznaje. Što više, u jednom trenutku učinit će mu se da se na prozoru karuca pojavila prava pravcata medvjeda šapa, ali se ubrzo pokazalo da je to samo nečija ruka u debeloj vunenoj rukavici.

I tako se u ovom putopisu redaju različiti zanimljivi i živo opisani susreti — s ljudima, krajevima, gradovima, znamenitostima... No, možda je ipak najljepše opisan neočekivani susret sa snijegom. Odlomak o tome pokazuje da je ovaj pisac umio biti, ponekad, pravi lirik, s kristalnom jasnoćom doživljavanja: »Probuđen ranom zorom, tek što otvorih oči, opazim neobičnu neku svjetlost u sobi. Ja se okrenem prema prozoru, pa eto ti smotrim petka na bijelcu jezdeći. Pahuljice snijega prhale su oko prozornog stakla, kao da su mi htjele, ko davno nevđeni gosti, dobro jutro nazvati.« Na ovom mjestu, kao što vidimo, pisac je zaista uspio, vrlo jednostavnim riječima, izraziti i prenijeti na čitatelja svoj čisti doživljaj. Koliko svjetlosti, bjele, nježnosti i svega onog radosnog što se uvijek javlja u nama s lepršanjem snježnih pahuljica, kao ono nekada u doba našeg djetinjstva! Uopće, u »Putositnicama« je vrlo uspješno dočarana atmosfera zime, i stranice o tome mogu se slobodno ubrojiti u najbolje što je Nemčić napisao. Upravo nam se čini kao da smo se mi našli na njegovom mjestu u diližansi ili, pak,

Antun Nemčić, najpoznatiji podravski putopisac

u prepunom usputnom prenoćištu, gdje se očekuju, u napetosti i uzbuđenju, nove vijesti o razbješneloj mećavi. No, Nemčić to nije postigao dugim opisima prirode i čitave te atmosfere, već iznošenjem karakterističnih doživljajnih detalja. Tako, na primjer, opisujući prijelaz preko planinskog prijevoja, šibanog snažnim i opasnim udarcima bure, kaže: »Bura je dva do tri puta karuce naše podigla i bez dvojbe bi ih i prevalila bila, da ih nisu ovi momci držali.«

Vrlo su zanimljiva i Nemčićeva zapažanja o ugostiteljskim objektima uz cestu. Jer, bile su to tadašnje »stacije«, dakle ono što su danas željezničke stanice. Prilično peckavi humor javlja se u ovom putopisu najviše baš na mjestima gdje pisac prikazuje razne gostionice, svratišta, prenoćišta i sl., tako da nam ne izgleda baš velikim ljubiteljem ugostitelja. O selu Rasinji, nedaleko od Koprivnice, čitamo: »Jao gurmanu ako ga ovdje podne, ili bolje rekav — glad dostigne! Svratište zaludu tražiš, osim

ako prosta nekakva kuća borovom metlom nakićena, ovo ime zaslužuje.« Evo i jelovnika ili »jestvenika« jedne druge gostionice: »...uvečer teletina, a podne teletina, drugi i treći dan teletina«. A jedna krčmarica imala je: »tri četvrtine tuceta djece svake vrsti i veličine ko sviralje na orguljah, no jela vragometno malo«. U gostionici u Božjakovini dočekala je putnike posluga koja »zamorila nešto zijevajući«, a zatim je slijedilo »vino kiselo kao ocat« i pečenka koja zaudaraše »još po perju«.

»Putositnice« sadrže, osim opisa kraje kroz koje je pisac putovao, uglavnom najraznovrsnija razmišljanja — o ljudima, povijesti, prirodi, moralu, industriji, ženama, o povoljnom ili nepovoljnom položaju pojedinih naših gradova, o našoj poslovičnoj gostoljubivosti, o strancima naseljenim kod nas ili, pak, onima što ih je Nemčić susretao kao putnike, itd. U tom pogledu Nemčić je bio pod znatnim utjecajima nekih poznatih evropskih putopisaca onoga vremena, koji su manje opisivali krajeve i ljude, a više iznosili vlastita razmišljanja, za koja im je viđeno bilo samo poticaj. I u našega Nemčića su takva mjesta često razvučena, preopširna, te djeluju ponekad i zamorno. No i u tim slučajevima znade vratiti živa iskra njegovog dobrodušnog humora, kao npr. u razmišljanju o malo-građanstvini: »Tā o čemu bi ljudi inače razgovarali, da nema balova, mutnog vremena i — žuljeva?!« Govoreći o Nijemcima, koji su se tada u velikom broju širili po svim našim gornjohrvatskim krajevima, kao Zagrebu, Križevcima, Karlovcu, a koje je — sve te Nijemce — iz njihove domovine potjerala, po mišljenju autora, oskudica, on će zapisati: »Lako im je sada s punim želucom buncati!« Nešto manje zajedljiv bit će Nemčić u davanju karakteristika Francuza i Engleza, koje je imao priliku upoznati za vrijeme vožnje parobrodom od Trsta do Venecije, ali i u tom slučaju lijepo se vidi kako Nemčić — kao predstavnik malog i porobljenog naroda — najviše zamjera »velikima« njihovo naduveno i bahato držanje, kao da je čitav svijet njihov! Tako će o dvjema razmetljivo brbljavim Francuskinjama duhovito primijetiti da im se ne može zamjeriti što nisu držale jezik za zubima, jer — zubiju nisu ni imale! A o Englezima, tada predstavnicima jedne od najjačih imperijalističkih sila i gospodarima najvećeg kolonijalnog carstva: »Molim vas, motrite one zijevajuće i neprestano goddammajuće Engleze! Ne priliče li sa svojim nogami, koje su po sjedalih rastegnuli, isušanim žabama? Nemojte za boga misliti da su što god više platili što su mjesto za četvoricu zauzeli. To vam je već takova organizacija u žilah John Bulla, koja se na tuđi račun po svijetu širi... Da mi prirodna slavjanska čednost ne priječi, klepnuo bih ga, da bi odmah zgrčio svoja polipu slična uda!«

Na mnogim mjestima u »Putositnicama« progovara Nemčić rodoljub i ilirac, sin malog naroda, ali naroda koji je baš u to vrijeme postajao svjestan potrebe slobode. Zato rodoljubne refleksije predstavljaju najčešću temu Nemčićevu u ovom putopisu, bilo da razmišlja o našoj prošlosti, o ljepotama naših krajeva, ili o ta-

Kuća u kojoj je Antun Nemčić stanovao za vrijeme svog boravka u Koprivnici (sa spomen pločom)

dašnjem bahatom širenju stranaca. U Zagrebu ga je duboko zaboljelo što je nad trgovinama i radionicama vidio sve same njemačke natpise i imena. »Da koji inostranac u Zagreb dođe, to bi prije mislio da se u kakvom njemačkom gradu nalazi, negoli u stolnoj varoši Hrvatske.« A što je u gornjoj Hrvatskoj bila »njemčarija«, to je u primorskim gradovima Rijeci i Trstu bila »talijanština«. S tim stranim jezicima, koji su oštro parali uši rodoljuba Nemčića, miješao se — ne manje nametljivo i opasno — mađarski jezik i s njime zajedno snovi o pomadžarenju Hrvatske, iako »mađarski jezik ovdje vragometno malo reprezentanata broji«, ističe pisac s izvjesnim zadovoljstvom pišući o Rijeci. Tako su »Putositnice« i dokument o jednom teškom vremenu. Nemčić je točno sagledao sav ropski položaj i kolonijalno iskorištavanje svoga naroda i domovine. Posjetivši u Karlovcu jedno poduzeće za prerađu duhana, on doznaje da naš duhan odlazi kao jeftina sirovina van, u strane tvornice, odakle nam onda dolaze skupi gotovi

proizvodi. »Koliko bi se besposlenih ruku moglo pravljenjem ovih smotaka baviti!« uzvikuje on ogorčeno. Njegovo iskreno rodoljublje snažno izbija i na onim mjestima u knjizi gdje govori o ljepotama naših krajeva. On se ne samo divi tim ljepotama već se njima i ponosi, uspoređujući ih s najljepšim predjelima Italije. Po njegovom mišljenju »okolica ludbreška može se glede umiljate svoje i slikovite naravi, kao i poljske obrađenosti s najljepšimi krajevima inih država usporediti«. Podravina mu naliči na Holandiju, naročito kraj oko Koprivnice. Na putu od Ludbrega do Trsta on zaista duboko doživljava svu raznolikost naših pejzaža: »nježna zelen naših bukvik i brezovlja, divlja značajnost naših gora, umiljatost plodnih dolina...«. Zato nam je razumljivo Nemčićevo žaljenje što strani svijet uopće ne poznaje »veličanstvenih prizora« kojima obiluje »mila naša domovina«. »Nema ljudi koji bi svijet s njimi upoznali, nema umjetnika kojih bi ih kist oživio i proslavio«. A vrhunac ljepote predstavlja za Nemčića

naše more, koje je na tom putovanju prvi put vidio. On skromno priznaje da nema dovoljno snage ni riječi da tu ljepotu izrazi i opiše. I baš na moru, noću, za vrijeme dok je napuštao domovinu vozeći se brodom iz Trsta u Veneciju, nastala je njegova najljepša rodoljubna pjesma: »Domovini«: I nju nalazimo u »Putositnicama«. Evo nekoliko njenih stihova:

Gore nebo visoko,
Dolje more duboko,
A ja u sredini
Noćnoj u tišini
Mislim na te, ma jedina,
Premilena domovina.
Slabe barke smjeli let
U daleki strani svijet,
U njem strani ljudi,
Jezik stran i čudi,
A u tebi sve poznano,
Došlo kasno ili rano.

O umjetničkoj vrijednosti ovih stihova može se misliti različito, i povoljno i nepovoljno, ali je sigurno jedno: da su iskreni i topli. Oni u »Putositnicama« stoje umjesto onoga što Nemčiću nije uspjelo izraziti — umjesto opisa ljepote našeg mora. A nastali su u trenutku rastanka s domovinom, o kojoj je ovaj pisac toliko lijepoga i toploga rekao u svojim putnim zapisima.

Jedan od »suptilnih tumača« (izraz potječe iz pera B. Donata) Nemčićevog književnog djela — Vladoje Dukat, koji je u više navrata pisao o Nemčiću, iako već poodavno, kaže o »Putositnicama«: »Putositnice su — uza sav tuđi utjecaj i uza sve tuđe misli što su ušle u njih — ipak djelo uglavnom posve originalno, jer je autor i uzajmljenim recima umio utisnuti svoj žig i svoj pečat; hrvatski putnik sluša doduše savjet prijatelja i znanaca, no ponajviše hoda svojim putem i misli svojom glavom, te svoje misli bez obzira iznosi na svjetlo. Sasvim pak je originalan humor Nemčićev, koji provijava naročito neke partije putopisa... ugodno se prima čitača taj humor našega pisca, koji mu dopušta da i neprilike putovanja podnosi mirno i ravnodušno.« (V. Dukat, rasprava: »O našijem humoristima«, časopis »Rad«, Jug. akad. znan. i umjet., knjiga 197, god, 1913.).

Na kraju, možemo se doista složiti s onima koji su u »Putositnicama« vidjeli zanimljivo i živo pisano djelo, djelo pisca za svoje vrijeme naprednog i suvremenog, djelo koje sadrži dovoljno »živih elemenata«, te se i danas može čitati. I zacijelo nam nije žao što smo — makar samo u mašti — obavili jedan dio ovog davnog, zanimljivog i pomalo romantičnog putovanja, na koje nas je skromni i duhoviti »svjetski putnik« Antun Nemčić tako susretljivo poveo.

Iz »Putositnica« A. Nemčića

Porod putne misli

U Y. bila je velika maskerada. — Četrnaest dana govorilo se je već prije o njoj — i kao što smo doživili: četrnaest dana poslije. Naravno, o čem bi se ljudi i razgovarali da nema balovâ, lijepog i mutnog vremena — i žuljeva?

Ja nisam bio naumio učesnikom ove lakrdije biti jerbo mi je već jednostavna ljudska krinka dovoljna. Al najedanput mi pade neka kaprica na um. Ja se brzo opskrbim potrebitimi rekviziti; deset sati udari, i ja stupim u salon. Harlekini, hodočasnici, Turci, gospoje à l'Illyrienne — Maintenon, Pompadur i sâm bog znade šta se ovdje sve ne sastade. Ljudi s krinkama i bez njih; nu ipak svi namaskerani. Udes moj zlovoljni nije htio da moju namjeru postignem. Gledô sam dakle kako da nadoknađim užitak upropaštene svrhe. Dâ slabe naknade!

Htio sam da idem; nu nešto da umoreni paripi odahnu, nešto pako da sveznajućim i ljubopitnim koncepte pomiješam — koji su začeli bili moju pravu sposobnost njušiti — posadim se polag jedne Talijanke i začmem š njom par force općiti talijanski. Moji znanci, znajući moje siromaštvo u talijanštini (to se razumijeva prije odlaska u Italiju; sad je tome drukčije!), začeli su opet sumnjati da li sam zbilja ja ili nisam.

Ova me je zbunjenost zabavljala. Međutim vraćajući se kući imô sam dovoljno vremena vrhu svačesa misliti. Među ostalima dođe mi na um i talijanska konverzacija; jer to mi se je samomu nekako čudnovato činilo: u jednom jeziku zabavljati se, od kog sam osim nekoliko fraza vragometno malo znao. Nu sâm bog znade da li sam bio duhom apokaliptičkim il' podobnim nadahnut, ili se je druge šta sa mnom slučilo: konverzacija naša trajaše ipak pol sata po prilici. Norija ova imala je i posljedice; i zato ju spomenuh. Ja sam mislio o Italiji, o karnevalu mletačkom, o umotvorih Tiziana, Veroneza i modrom nebu talijanskom — o kanconetih i otrovih — o bodežih i ostalih podobnih prijatnih stvarih; i prvo nego sam kući došô, bijaše moja odluka: »Ti se moraš zadnjih dana od poklada po pijaci sv. Marka u Mlecih šetati.«

Ja sam se brzo osvjedočio da Republika i bez mog prisustva propasti neće. Pribavio sam si dakle sve što je još k odluci falilo, to jest: jaspere i jednog suputnika koji je također odlučio sa mnom put juga brodit. I tako, strpljivni moj čitatelju, vidio bi me doskora u kolih, ali žalost, što ljudi samo misle a bog upravlja.

Put

Podne zazvoni, a mi stoprov u Rasinji. Ne dvoji, učeni čitatelju, nad svojimi geografičkim znanosti ako ne znadeš gdi je Rasinja. Jerbo niti Balbi, niti Galeti, nit Cannabich, a nit Seljan ne spominju ovo mjestance, niti mu je glasa u dnevnih engleskih ili franceskih turista. Da ti se vendar kazati ne bi moglo: turpe in patria peregrinum esse, upamti si da na polak

puta među Ludbregom i Koprivnicom dva puškohita od glavnog druma na cesti križevačkoj leži. Glavna znatnost je stari grad, ili bolje rekuć, toranj. U ovom je — ko što povjestica kaže — nekadašnji njegov vlastelin Gaisruck, jedan što se kaže: chevalier sans peur et sans reproche, ili po naški »vitez od žutih čakšira« — u kanalu (prohodu) jadno poginuo kad se je naime pred nasrtaj i navalami turskimi spasiti želio. Nakoliko ova inače nepoetička povjestica vjerojatnost zaslužuje, to upravo ne znam. Nu — dogodovština nam povijeda da je Soliman, car turski, u ono isto doba kada je Đurđevac, Guščerovac i ostala dobra Pekrija porazio, i Rasinju srušit učinio iz uzroka što se nje vlastelin, odrekavši se stranke Zapoljeve, k Ferdinandovoj pridružio. Da se je nekada podobnim pogonom ovuda mnogo prkosilo, svjedoče osim istoričkih dokaza — naimenovanja selâ koja u okolici spomenutoga grada leže, kanoti: Prkos, Pogamac, Bolfan (Bolvan) itd.

Puk pripovijeda da su se jednom Turci s golemom silom Rasinji približavali, upravo kada je zvono gospojicu grada u crkvu na zaručenje pozivalo. Našto zaručnik dušmaninu na susret izađe, dočim nekoji zvono u bunar bace za da ga Turci ne bi oteli. U bitki nesta zaručnika ko što i zvona u bunaru. Nu — kako kažu — slušati je još i dan-danas iz obližnje doline kako zvono u večernje doba zaručnike zove. (To će valjda biti glas zvonâ iz Koprivnice koja jedan sat odavle leži.)

Za ekonomu drugo ne znam nego da na obližnjih brdih dobra vinska kap rodi; a za ljubitelje konjâ da se u malenoj ergeli tamošnjega vlastelina ponešto i prave engleske punokrvi nalazi. Za ljubitelje ostalih stvari ne ostaje ništa da napomenem ako ne bi možebiti okolica bila. Ova nije sasvim bez slikovite dražesti; šteta samo što rđavo poljodjelstvo prijatnosti naravne ne uzvisuje... Ali jao gourmandu ako ga ovdje podne, ili bolje rekuć, glad dostigne. Svratite bo zaludu tražiš, osim ako prosta nekakva kuća, s borovom metlom nakićena, ove ime zaslužuje. Na sreću gostoljubnost hrvatska nadoknađuje u domovini našoj hôtél garnije inih krajeva.

Mi smo činili ko i Schillerovi lupeži, pa se namjestimo prvi dan u župi kod jednoga vrljednog domovine sina. Ovi nas počasti baš kao što valja. Imade ljudi koji gostoljubnost — kano vlastitost sviju divljih naroda — za nikakovu krepost ne drže. Nu hvala na takovoj civilizaciji koja u svojih njedrih ni ovo prijatno čedo ne goji. Istinabog, blaga narav obdarila je nas tako da mi ovu krepost laglje izvršivati možemo nego li možebiti stanovnici drugih krajeva; nu niti kod nas trešnje na vrbi ne rastu. Toliko nema nitko da bi u smetnju došo kud li će, kamo li sa svojom ljetinom.

Do malo časa dođe i više prihodnika, a gdje se društvo sastane, tamo se i razni tituluši (zdravice) nađu. U takvom slučaju nije baš ni čudo što je za sretan napredak narodnosti, za skoro povratak putnikâ itd. mnoga čaša isperušila, ko što Koprivničani kazat običaju. — Međutim sjetivši se rđave ceste koja kroz jedan predjel kri-

ževačke i đurđevačke Granice u Križevce vodi, zapjevah veselomu društvu; »Put je danas dalek moj« i odoh s mojim suputnikom.

Ostavivši s desne strane stari kasteo Rasinju i na kraj sela prispjevši, vozili smo se kroz nekadašnji ribnjak spomenutog kastela. Kroz središte ovoga vodi sada tvrdi drum. Mnogi koji ovuda prolazi neće valjda ništa opaziti od ovoga ribnjaka. Nu koji oči u lokalitet ovi dobro upre, lasno će opaziti obale koje ni vrijeme ni ljudske ruke posve jošte razorile nisu. Ja zemljišnu ovu disertaciju (kojaa mnogo zanimljivosti baš nema buduć da mi se nisu tamo nit gorske nit vodene vile ukazale) navodio ne bi da mi nije ovi ribnjak povod dao raznomu promišljanju. Razabirao sam, tj. u sebi, da kao što prije nekoliko stoljeća nitko nije ni snivô da će kroz ovo, zaonda vedno carstvo ikada tvrdi drum voditi, da se, rekoah, sličnim načinom također znati ne može neće li domala gvozdenica ovuda protezat se. Tada bi naši unuci, za da se na obale Adrije premjeste, upravo onoliko vremena trebali koliko ga danas onaj potroši koji se Zagreba dokopati želi. Tko bi bio prije 50 godina mislio da će bit možno u 17 sati iz Pariza u London doći, il' za 4 dana iz Hamburga u Petrograd? Jedno poslaništvo hercega od Schleswiga trebalo je u 17. stoljeću do Moskve čitavu godinu, i nešto više. Premda je i nekoliko trubnika ovo poslaništvo pratilo koji su putem trubili i prostor mu pravili.

Stvar je sasvim naravna da čovjek na rđavoj cesti o dobrog sanja i tad napokon na gvozdenice dođe. Radi toga molim da mi čitatelji oprostite ovaj skok u naravi moga pera.

Jedan sat odavde teče neznatni potočić koji varmeđu križevačku od vojničke Granice dijeli. Kad čovjek mostac prevali, izgine i djelani drum. Bog pomози ovdje svakomu koji nema dobre pretprege. Takav neka bude uvjeren da će ugreznuti. Razumijeva se: u zimsko vlažno doba; jerbo ljeti bozi pute popravljaju. S teškom mukom dovukli smo se do Borovke, strmoga brijega koji je u savezu s kalničkim planinama. Na kraju ovoga brijega leži nalijevo u jednom polukotlu ponešto uznešeno — graničarsko seoce Apatovec. U dolini pod ovim selom nalazi se jedan mineralni vratak. Voda iz ovoga vrela mnogo je jača i većma kipi (musira) nego kisela voda rogatačka. Razlika ipak je velika buduć da je kalna i po mulju udara. To bi se međutim čestim crpljenjem — osobito da se u snagi (čistoći) drži — popraviti dalo, kao što i mnoga druga u našoj domovini. U istom potezu nalaze se takozvana Željezna Vrata, ili ko što se sada poradi pokraćenja kaže: Vratno, jedini klanac koji se u ovih planinah nahodi i koji je u staro doba mnogo poganskih krvi popio. Ovdje porazi silna ruka staroste Dragoša pod vojvodstvom Kadama bivše okrutne čete tatarske. Premda nisu niti ratoborni kalnički stanovnici sasvim čitavi ostali; nu hrabrim branjenjem ovoga bogaza (klanca) dobile su barem mnoge obitelji dovoljno vremena za nemoćni svoj život spasiti, čim se ispred okrutnosti neprijateljske ukloniše. I kralj Bela IV upotrijebi ovu priliku te se iz Zagreba put Splita odijeli, kamo ga je zagrepski vladika Stjepan s mnogimi velmoži otpratio.

Od podnožja Borovke pa ča blizu do Glogovnice — jedan sat po prilici u daljini — protezao se je nekada ribnjak božjakâ. Ova gospoda znala su si, kako se čini, tegetnost strogih svojih redovnih propisa oblakšati. Nu ne moramo im baš radi toga zavidjeti, jer oni se nisu nikad usetezali za dom i rod — ko što nam mnogobrojni listovi dogodovštine javljaju — kad je potrebno bilo, život svoj žrtvovati.

Vrijeme je spomenuti ribnjak u sjenokoše, a glasovito prebivalište božjakâ, Glogovnicu, u neznatno seoce križevačke varmeđe pretvorilo. Sunce, za gorom već napolak sakrito, obasja jošte gotičke uskodugačke prozore prastare crkve kada smo drumom kroz seoce prolazili. Gorostasne sjene micale su se amo-tamo po starobitnih stijenah hrama, ko duhovi davne prošasnosti. Ove utvore, prouzročene valjda od obližnjeg drvlja koje je vjetar baš onda tresô, činile su mi se kao smrtni ples oko spomenikâ hrvatske slave.

Vas ovaj potez kroz Granicu vojničku do Glogovnice — ako se inače istoričkimi uspomenami čovjek ne zabavlja — veoma je dosadan. Predjel imade divlji značaj, bez da je veličanstven ili barem romantičko-divlji. Ako se k tomu rđava cesta uzme, lasno će svaki dokučiti da put ovi bogami ništa zanimiva nema. K tome pridaj jošte i to da se na ovom putu mosti jedva kroz potoke grade, a kuda voda sa bregova preko puta prolazi, ondje je ovaj u prilici golema korita izdubljen i zubatim kamenjem potaracan. Kad se čovjek ovuda vozi, mora kod svake podobne posaže zube čvrsto stisnuti i jezik u grkljan povući ako inače ne želi — bez jezika ostati. A s rukama ne zna bi li si trbuh držao da mu crijeva ne popucaju, ili za karuce, da ne ispadne.

Znamenito je to da čovjek odmah, naime jedva što preko Granice vojničke korači, drugi život i ljudstvo smotri. — Tako na primjer, dočim se u Granici pjesme iz ustiju pastijera u čistom narječju ore, slušaju se u provincijalu kekavski glasi. Nu valja znati i to da su graničari ovi većinom sljedbenici istočne crkve.

U djevojke Anke
Bijeje noge tanke,
Po potoku hodala,
Sitnu ribu hvatala,
Na bregove bacala . . . , itd.,

pjevao je na ovom kraju potoka Glogovnice neki graničar — dočim je na onoj strani pastjerica među svojimi kravami slijedeći po prilici monolog držala: »Hej Belana, kaj si se pak zmislila — ti grdoba, vre te ja taki nafčim«, itd.

Dalje od Glogovnice nije cesta ništa bolja; nu čovjek barem tu utjehu imade da će doskora na štaciju doći — to jest da su blizu Križevci.

Križevci

Šta ću od prastarog ovoga grada da napomenem negoli ono što ionako svaki znade. U Križevcih je Koloman, kralj ugarski, s dvanaestimi poslanici Hrvatske ugovor učinio uslijed

kojega se Hrvatska k ugarskoj kruni — sa potvrđenjem starih svojih i podjeljenjem novih povelja — pridruži. Na što se Koloman za kralja Hrvatâ u Biogradu kruniti dade — kamo ga spomenuti poslanici s vojskom Hrvatâ sprovodiše — kao što to, osim povelje koju je Koloman manastiru sv. Marije u Zadru podijelio, i mnogi drugi istorički dokazi potvrđuju. Tako se jedanput dovrši vjekovito ono i često puta krvavo prepiranje stranaka koje jur od smrti kralja Zvonimira tražaše i koje pohlepa za vladanjem čestoljubnih velikaša podobro gojiti razumijevaše; tako bi i svrha učinjena nepravednomu onomu nu zajedno i bezuspješnom nastojanju ugarskih vladaoca — Hrvate silom oružja sebi pridružiti.

Imade — znadem ja to — imade ljudi kojim se ovaj istorički događaj nevjerovatan čini i koji naprotiv izvješću splitskoga arkiđakona Tome, koji ovu okolnost potanko spominje, nevjerovani Tome bez ikakva uzroka i dovoljna dokaza ostaju. Nu ovi ljudi nisu na sreću niti Fessleri, niti Prayi, već samo Bezimenici (Anonymi), koji sva-znalim nu ništa ne znamenujući posmiijehom propitkivaju: u kojih pismohranah nalaze se dakle ova posebna prava Hrvatâ. — Koji to pitaju, oni očituju ne samo da su rđavi istorici već i kukavni pravdoznanci, jer barem kano takovi morali bi znati da nepretgnjeno kroz stoljeća uživanje pravâ ako ne veću, to sigurno onu jakost imade koju izjedeni, po gdjejkojem prepedenom piscu srednjega vijeka podmetnuti kvijeri (pergamene).

Značajno je pako da ovi ljudi na svršetku svojih gaskonada Slavjanom uopće ime hvastavaca nadijevaju. Nu među ostalimi da li je i čudo što čovjek koji sa ozbiljnošću jednog Arkimeda svoje zemljake neposredno iz paradiza izvodi, da, rekoh, takav čovjek jošte o hvastanju sanja! Pa ipak se takovi ljudi vrhu sofisterije svoje samodopadno smiju, kao u kavezu zatvorena kumrija (golub) vrhu nagromadanoga vlastitog đubreta!

Al vratimo se natrag u Križevce. Ovo nekada u Hrvatskoj znamenito mjesto — u kom su se jošte u vrijeme kralja Šišmana sabori držali — sastoji danas iz poširoka tri sokaka. Ovi su gornji, srednji i dolnji varoš, ili ko što njemčarija rado kaže: Kreutz, Noth und Elend. Ovo troje valjda ih iz zavičaja istjeralo, zato ne mogu to ni ovdje zaboraviti. Lasno je sad s punim želucom buncati. — U takozvanoj gornjoj varoši najvećma to u oči udara što malo da ne sve kuće po tri prozora od ulične strane imadu. Ovo niti više niti manje već upravo tri prozora, čini mi se tako značajno ko što u nekojih mađarskih varmeđah ona sela u kojima Švabe s Mađarima pomiješano živu. Kuće naime gdje Švabe obitavaju, broje dva okna, dočim mađarska kuća samo jedno imade. Ova međutim arkitektonička vlastitost — nekada u Hrvatskoj jošte većma općenita — sve malo-pomalo prestaje, što ja, ko prijatelj svjetlosti i slobodnijeg kretanja, baš nimalo ne žalim, nu bojim se ipak da ne bi napoljetku do jednog okna došli. Jer ko što smo sa tri prozora naviše, tako bi mogli i na manje dojti; vjekovit bo je zakon u naravi da ono što

je promjenam podvrženo, pravila ne poznaje. Tko se jedanput promjenam privikne, on nasljeđuje, bilo mudre, bilo budalaste. U tom grmu zec leži.

U jednoj nizini iza srednje varoši leži zapuštena crkva sv. Križa od koje grad ime zadobi. Povjestica kaže da su pod kamenom velikoga oltara gori napomenuti ugovori nekoć zakopani bili. Da, da! Zakopani, kao što se i slava, krvjom praotaca pribavljena, zakapa! U ovoj crkvi ovršiva se sad posò reštauracije buduć da varmeđska dvorana mnogobrojno plemstvo primati ne može. Za one koji to ne znadu, napomenuti moram da se svi govori kod reštauracije obični već od negda u hrvatskom jeziku drže; inače ih ne bi ni dvadeseta stranka plemića razumjela.

Ovi grad, lišen svakog općenja i na mjestu za trgovinu veoma nezgodnom položen, ne može da svoje izvanjsko lice promijeni i da s drugim gradovi u ovoj vrsti napreduje. Žalibože što se poradi spomenutog nesretnog položaja — polag svih inače hvalevrijednih nastojanja da se drumovi u najbolje stanje dovedu — ni budućnost prijatnija rečenomu gradu proricati ne može. Moji Križevci — i od vas bi se moglo reći: *Ils sont passés... les jours des fêtes.*

Koji bi međutim želio ovi odavna slavni grad točno zgledati ili izrisati, taj će najbolji point de vue na jednom brijegu zadobiti koji se Trstenik zove i koji je četvrt sata od njega udaljen. I to iz dvostruka uzroka: jedno, što se odavle u daljini iza varoša krasne planine kalničke veoma slikovito smatraju; a drugo, što udaljenost nekoje kukavno pobijeljene kuće koje bi mogle ljepoćuće motritelja u blizini uvrijediti, oku sakriva.

Prilikom moga prolaza — a bio je upravo Pokladni utorak — tumaraše množina maskâ po sokacih. Ove maske sastojale su iz raznih deklesinâ, čizmočistiteljâ i podobnih notabiliteta. Među odijelom ovih šaljivčina i licem nekih kuća opazio sam neko žalobno suglasje.

Na samu Čistu srijedu krenuo sam put Zagreba — praćen od želja vaših, moji prijatelji, i od dobro debele kiše koju tek Svisveti (Sesveti) obustaviše.

Kada čovjek s one strane hrvatske Podravine dođe koja među Ludbregom i Varaždinom leži (okolica ludbreška može se tako glede umiljate svoje slikovita naravi ko što i poljske obrazovanosti s najljepšimi krajevi inih država usporediti), mora ga onaj potez koji se od Sesveta blizu do Maksimira pruža, i nehotice neugodno dirnut kad opazi u susjedstvu glavnoga grada Hrvatske nalijevo i nadesno druma trnjem i kupinom zarašćene prostore, zlo obdjelane njive, zapuštene livade itd. Gdje bi ova okolica — onako ko što valja obradena — u perivoj pretvorit se mogla.

Tim većma obraduju putnika — kad na kraj ove pustoši dođe — zavodi: Jurjaves i Maksimir. Ova će velikodušnim nastojanjem nj. preuzvišenosti g. Jurja Haulika, zagrepskoga biskupa, najkrasnijim uresom Zagreba i predmetom zanimivosti za svakoga poznavaoća postati. Estetički ukus koji se ovdje u svakoj osnovi ukazuje, za to dovoljno jamči.